

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ — KUNSTHISTORISCHES INSTITUT

SANAT TARİHİ YILLIĞI

V

KUNSTHISTORISCHE FORSCHUNGEN

FİLİZ ÇAĞMAN

ŞAHNAME-İ SELİM HAN ve MİNYATÜRLERİ

Ayrı baskı — Sonderdruck
İstanbul 1973

22 No = ab 218

5 No = ab 215

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. *ab218*

SINIFLAMA NO. *ab215*

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

ŞAHNAME-I SELİM HAN VE MINYATÜRLERİ

Filiz ÇAĞMAN

Osmanlı Sultanlarının, Farsça veya Türkçe, Firdevsi Şahnamesinin vezniyle yazılmış şahnameleri Osmanlı minyatürünün en kaliteli ve karakteristik örneklerini içinde toplıyan eserleri olmuştur. Araştırmamızda resimli Osmanlı Şahnameleri arasında önemli bir yeri olan, fakat bugüne kadar ge-reğince incelenmemiş «Şahname-i Selim Han» adlı eserin minyatürlü nüshası üzerinde durmak istiyoruz.

Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed kitaplığında (3595)¹ kayıtlı olan bu esere, Sultan II. Selim'in cülûsundan ölümüne kadar gecen olaylar (1566-1574) konu olmuştur. Yazarı II. Selim ve III. Murat devirlerinin şahname-cisi Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Urmevî'dir. Farsça ve manzum olarak yazılmıştır. Sayfaları karışmış ve eksik durumda günümüze gelen yazma, 34,3x23,6 cm. ölçüsünde 158 yapraktan ibarettir. Pek çoğu tam sayfa büyüklüğünde 44 minyatüre sahiptir. İlyas Kâtip tarafından 4 sütun üzerine nestalik hat'la yazılmış olan metni, 24 x 14,3 cm. ölçüsünde altın yaldız cedveller içinde yer alır. Orijinal olmıyan cildi 18. y.y. sonlarına aittir. Yazmanın 156a sayfasındaki Farsça tarihten öğrendiğimize göre eser, 988 yılı Zilhicce ayının altıncı Perşembe gecesi (Ocak 1581) tamamlanmıştır².

Eserin başında kitabın hazırlanışından ve yazardan bahseden nazmen yazılmış uzun bir ön söz yer alır. Bunu takip eden karşılıklı iki sayfa üzerindeki madalyonlar içinde eserin Sultan III. Murad'a takdim edildiği yazılıdır. Şahname 17b sayfasında başlar. Ön söz ve eserin başladığı sayfalar devrinin en güzel tezhip örnekleriyle başlık şeklinde süslenmiştir.

1. F.E. Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1961, no. 788; I. Stchoukine, La Peinture Turque d'après les Manuscrits Illustrés Ire partie de Sulayman Ier A. Osman II, Paris, 1966, p. 66, pl. XXVIII-XXX.
2. F.E. Karatay ve I. Stchoukine eserlerinde yazmanın tarihsiz olduğunu yazarlar. I. Stchoukine eserin minyatürlerinin 1570 civarında yapılmış olduğunu ileri sürer.

Sultan için hazırlanmış bu minyatürlü nüshadan başka Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde, içinde yer yer Seyyid Lokman'ın notlarına rastlanan minyatürsüz bir müsvedde nüshası bulunmaktadır³. Ayrıca temize çekilmiş ve minyatür için yer bırakılmış bir kaç yaprağı da saray arşivindeki Şehnameci Seyyid Lokman'ın diğer eserlerine ait müsveddeler arasında yer alır⁴. Söz konusu eserin ön söz ve Şahname'nin başlangıcında küçük bir kısmı kapsıyan, minyatürlü bir diğer nüshası ise British Museum'dadır⁵.

Bu üç nüshadan günümüze eksiksiz olarak geleni saray kitaplığındaki minyatürsüz müsvedde nüshadır. Müsvedde ile esas nüshanın karşılaştırılması sonucunda karışık yaprakların sıraya konması ve eksik yaprakların tespiti sağlanmıştır. Müsvedde nüshada bazı yerlerden çıkarılan okların yanında «mahallî tasvir bir satırdan sonra» gibi minyatür yerini belirten notların bulunuşu; Ayrıca levha şeklinde düzenlenecek sayfaların da belirtilmiş olması esas nüshadaki eksik yaprak adedinin tam olarak tesbitini kolaylaştırmıştır.

Müsveddesiyle eksik kısımları hakkında tam bir fikir edinebildiğimiz eserin en ilgi çekici tarafı, ön söz bölümüdür. Osmanlı Sultanları için yazılan ve resimlendirilen Şehnamelerin hazırlanışı hakkında az da olsa bilgi veren bu kısım üzerinde durmamız gerekir. Yazar, Seyyid Lokman önsöze Osmanlı hanedanına övgü ile başlar. Onları eski hükümdarlarla karşılaştırarak, hepsinden üstün olduklarını anlattıktan sonra, Osmanlı Sultanlarının hükümlerini altındaki ülkeleri sayar. Daha sonra Osmanlı Sultanlarının askerî kuvvetlerin tanzimine, alimlerin himayesine verdikleri önemi be-

3. F.E. Karatay, ay. es., no. 789. Eser Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1537'de kayıtlıdır.

4. T. Öz, «Hünernâme ve Minyatürleri», Güzel Sanatlar Mecmuası, sayı I, s. 3-16. Yazar bu makalesinde Şahname-i Selim Han'a ait bazı müsveddelerin Saray Arşivinde olduğunu belirtirse de bahsettiği varaklar eserin Sultan için temize çekilmiş fakat beğenilmemiş kısımları olmalıdır.

5. British Museum or. 7043 de bulunan eser, G.M. Meredith-Owens tarafından yayınlanmıştır. Yazar 31 varaklık bu nüshanın sonradan yazılmış olan (1099/1687-88) tarihini, eserin minyatürlerinin de yapıldığı devir olarak kabul ederse de bu resimler Osmanlı kitap resminin 1570 yılları civarındaki üslûbuna uygundur. Büyük bir ihtimalle beğenilmemiş veya daha sonra da göreceğimiz gibi, sanatkar ekibinde yapılan bir değişiklik yüzünden yarım bırakılmış olmalıdır. Bu eser için bakınız: «Turkish Miniatures in the Selim-nâme», The British Museum Quarterly, vol. XXVI, number 1-2, pp. 33-35, pl. XVI-XVII.

lirtir⁶. Bundan sonra Sultanın ilim ve sanata gösterdiği ilgi ve himayeden söz açarak Sultan Selim Han'a dua ve övgü ile yazısına devam eder ve Sokullu Mehmet Paşa'nın çeşitli görevlerdeki başarısından bahsederek veziriazam oluşunu anlatır⁷. Seyyid Lokman, Sokullu Mehmet Paşa'dan sonra Nişancı Feridun Bey'den söz açar ve onun yazdığı Zigetvar tarihini över⁸. Lokman, Feridun Bey'in Zigetvar tarihini Şehname tarzında yazdığını ve «Zafername» adını verdiği bu eseriyle birlikte bir gün Şeyh Abu Sa'id tarafından devrin müderrislerinden Şemseddin Ahmed Karabaği'ye gönderildiğini belirterek «Şahname-i Selim Han» adlı eserinin yazılış tarihine geçer⁹. Alim eseri incelemiş ve beğenmiştir. Söz daha sonra Şehnamecilğe ve bunun tarzına gelince Alim, hizmetindeki nakkaş ve kâtiplerini çağırtmış ve o devrin tarihinin notlarını Lokman'a göstererek bunların nazm edilmesini istemiştir (Res. 1). Lokman, bu işten önce çekindiğini ifade ederse de oradakilerin ısrar ve övgüleri üzerine yazmağa karar verdiğini ve bu manzum Şehnamesini Selim Han'ın adı ile adlandırarak işe başladığını belirtir¹⁰.

Lokman eserinden bir kısım yazdığını fakat, o sırada Sultan'ın ve Veziriazam'ın avlanmak için İstanbul civarında bir yere gittiklerini; onların dönüşünden sonra yazdığı kısımları Veziriazam'ın (Sokullu Mehmet Paşa) huzuruna çıkarak gösterdiğini belirtir. Yazar daha sonra Veziriazam'ın Osmanlı nakkaşları arasında emsalsiz olan bir nakkaşla ünlü bir kâtip'i huzuruna getirtip gönül alıcı sözlerle bu usta nakkaş ve hattat'a kitabı tasvir ve tahrir etmelerini söylediğini kaydeder¹¹. Nakkaşın hazırlanacak esere örnek olmak üzere Sultan II. Selim'i Adalet Kulesindeki yüce makamında otururken önündeki altın kafesli (Kafes-i Müşebbak) pencereden attığı okla, vezirlerin devlet işlerini görüştüğü, kubbe altındaki asılı kabağı (hedefi) vurdu-

6. Şahname-i Selim Han, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A. 3595, s. 2b-5a. Eserin Önsöz'ünü tercüme eden sayın Prof. Dr. N. Çetin'e teşekkür ederim.

7. Ay. es., s. 5a-6b.

8. Ay. es., s. 7a. Lokman'ın bahsettiği bu eserin minyatürlü nüshası T.S.M. Ktp., (H. 1339) de bulunmaktadır.

9. Ay. es., s. 7b-9a. Seyyid Lokman bu arada Zigetvar seferi sırasında gördüğü bir rüyanın Şeyh Abu Said tarafından, Osmanlı Sultanlarının Şahnamelerini nazm edeceği şeklinde yorumlandığını da belirtmektedir.

10. Ay. es., s. 9b.

11. Şahname-i Selim Han (müsvedde nüsha) T.S.M. Ktp., R. 1537, s. 10a. Bu kısım orijinal nüshanın kayıp yapraklarından.

ğunu gösteren bir tasvir yaptığını, söz konusu bu resmin sultanın adalet ve hakimiyetini ifade ettiğini belirtir. (Res. 2). Kâtib'in de bu tasvirin altına örnek için bir beyit yazdığını söyledikten sonra Veziriazam'ın hattat ve nakkaş'ın yaptığı örnekler tetkik ederek beğendiğini yazar¹².

Bu ilk deneme safhasından sonra Seyyid Lokman eserinin kabulünü de şu şekilde anlatır; yazdığı eserin sultana Veziriazam tarafından gösterildiğini daha sonra yazdığı kısımların tetkik edildiğini, bu arada beğenenler olduğu gibi beğenmeyenlerin de olduğunu ifade ederek eserinin daha iyi anlıyanlar tarafından tetkik edilmesinin emredildiğini yazmaktadır¹³. Bunun üzerine bir kısmı yazılmış olan eser, devrin Şeyhülislâm'ı Ebussuud Efendi, Mevlâna Ebul Fazl bin Hakimuddin İdris ve onlar ayarında büyük insanlar tarafından ayrı ayrı tetkik edilerek icazet verildiğini ve durumun da Veziriazam'a bildirildiğini söylemektedir. Yazar daha sonra kendisine bu müjdenin verildiğini ve eseriyle birlikte yüce meclise çıkarıldığını, aynı meclise daha önce denemeye tabi tutulan nakkaş ve hattatın da getirilerek Sultan'ın nakkaş'ın yaptığı örnek minyatürü tetkik ettiğini ve eserin minyatürlenmesi işini bu ünlü nakkaşa verdiğini, önceden yazılan beyitin de gözden geçirilmesi üzerine, hattatın da beğenildiğini ve Veziriazam'ın emriyle müsveddesi görülen bir kısmın temize çekildiğini bildirmektedir¹⁴.

Bu işin kabulünden ve Veziriazam'ın övgülerinden son derece memnun olduğunu belirten yazar, bu eserden önce yazdığı Şahnameden bahsederek önsöze devam eder. Şehinşah'ın (II. Selim) av süresi için gittiği Silivri Sarayındaki bir mecliste Zigetvar fethi tarihini Şahname tarzında yazılmasını istediğini ve orada bulunanlar tarafından Seyyid Lokman'ın bu iş için tavsiye edilmesi üzerine eseri yazmasının kararlaştırıldığını belirtir. Daha sonra Sultan'ın İstanbul'a döndüğünü ve Lokman'ın yazdığı şiirleri inceliyerek eseri yazmasını kabul edişini anlatır¹⁵.

Seyyid Lokman daha sonra Firdevsiyi ve onun Şehnamesini över. Lokman kendisini Osmanlı Sultanlarının Şehnamelerini yazdığı için Firdevsi'den daha şanslı olduğunu belirterek şehnamecilik hakkındaki görüşlerini de bu

12. Ay. es., s. 10b.

13. Şahname-i Selim Han, T.S.M. Ktp., A. 3595, s. 10a.

14. Ay. es., s. 11a-11b.

15. Ay. es., s. 12b-13a. Seyyid Lokman'ın bahsettiği bu eseri, önsözün başlarında «Zafername» adını verdiğini belirttiği ve halen Dublin Chester Beatty Library'deki Sultan Süleyman Tarihi olarak tanınan eseri olmalıdır. (The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures, Dublin, 1958, no. 413.)

şekilde açıklamış olmaktadır¹⁶. Yazar bundan sonra şehnameci oluşunu anlatır; 976 yılı Şevval ayının beşinci perşembe gecesı (Mart 1569) gördüğü bir rüya üzerine hemen Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye gittiğini ve onun da rüyasını önemli bir mevkiye geleceğı şeklinde yorumladığını belirttikten sonra, aynı gün Feridun Ağa tarafından çağırılarak Saray Şehnamecisi olduğunu ve 30.000 akçe zeamet verildiğinin kendisine bildirildiğini yazarak mukaddemenin ilk kısmını bitirir¹⁷.

Mukaddemenin ikinci ve son kısmında ise, yazar kendisinden bahsetmekte ve şehnameci olduğundan dolayı olayları yerinde görüp yazabilmek için Sultan ile birlikte gezdiğini açıklamaktadır¹⁸.

Yukardaki satırlardan da anlaşılacağı gibi eserin yazılışı oldukça uzun sürmüştür. Seyyid Lokman 1581 yılı başında tamamladığını bildirdiğı Şehname-i Selim Han'ı yazmağa başladığı tarihi belirtmez. Fakat, yine onun tarafından yazılmış olan «Zübdet üt-Tevarih» adlı eserde «sene 977 Muharreminde bu daileri Lokman-ı Aşûri'ye Şehname-i Hümayun nazmı buyurulup.....» diyerek konumuz olan esere başlayış tarihini bildirmektedir¹⁹. Bu kayda göre Lokman eserini 1569 Haziran, 1581 Ocak ayları arasında tamamlamış olmalıdır.

Eserin Hazırlanışı İle İlgili Belgeler :

Bu eserle ilgili iki belgeden de eserde çalışan nakkaşlar, kâtipler ve diğer sanatkârların isimlerini tesbit edebiliyoruz. Bu belgelerden birisi 10 Safer 989/17 Mart 1581 tarihlidir²⁰. Yazmanın tamamlandığı yıla ait olan bu belgede Sultan II. Selim devrindeki olayları yazıp bitiren Şehnameci Mevlâna Lokman'ın zeametına 10.000 akçe terakki (çoğalma) buyurulduğu ve şehname musavvirlerinden nakkaş üstad Osman ile Ali'ye ikişer akçe terakki buyurulduğu belirtildikten sonra isim verilmeksizin Şehnameye hizmet eden kâtip, nakkaş ve mücellite de terakki verildiğı ve dirliksiz hizmet eden kâtibin mahlûlden ikişer akçe ulufe ve şakirtlere dahi terakki verildiğı bildirilmektedir. (Resim 11). Bu vesikaya göre eserin minyatörlerini yapan sanatkârların Osman ile Ali olduğunu kesinlikle öğrenmekteyiz.

16. Şehname-i Selim Han, T.S.M. Ktp., A. 3595, s. 13b.

17. Ay. es., s. 13b-14b.

18. Ay. es., s. 15a-16a.

19. Zübdet üt-Tevarih, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi no. 1973, s. 79b.

20. Başbakanlık Arşivi, Kepeci tasnifi, Ruus defteri no. 238, s. 197.

Eserin hazırlanışının ilk yıllarına ait olan ikinci belge 4 Cemaziyülevvel 981/1 Eylül 1573 tarihli²¹. Bu belgeye göre Divan-ı Hümayun kâtiplerinden 10 akçe ulufesi olan ve Şehname-i Hümayun kitabetine hizmet eden kâtip Sinan'ın bu tarihte işine son verildiği kaydedilmektedir. Belgede kâtip Sinan'ın mahlûl olan on akçesinden ulûfe alan sanatkârların isimleri ve aldıkları ulûfeler belirtilir (Resim 12) :

Kâtib-i Beyaz	Kâtib-i Müsvedde	Nakkaş	Ali
İlyas bin	Haydar bin	İbrahim	Nakkaş
İbrahim	Süleyman	Peykeri?	
4	3	1	1

Musa
Ahmed
Cedvelkeş
1

1573 yılına ait olan bu belgeye göre eserin ilk kâtibi Sinan'dır. Lokman'ın mukaddimede denemeye tabi tutulduğunu belirttiği sanatkâr ile bu belgeden işine son verildiğini öğrendiğimiz kâtip Sinan'ın aynı şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren kâtip Sinan'ın yerini İlyas bin İbrahim'in almış olduğunu, esas nüshanın kolofonundaki kâtip adının «İlyas» oluşu da doğrular. Müsvedde nüshayı yazan kâtip'in Haydar bin Sinan olduğunu ise bu belgeden öğreniyoruz. Nakkaşlardan sadece İbrahim ve Ali'nin adı geçmekte, nakkaş Osman'a bu belgede rastlanmamaktadır. Ali nakkaş 1581 tarihli belgeden Osman'la birlikte çalıştığını öğrendiğimiz Ali nakkaş ile aynı sanatçı olmalıdır. Ali, tarihçi Gelibolulu Âli'nin bildirdiğine göre nakkaş Osman'ın kayınbiraderidir²². Kaynaklarda adına rastlamadığımız nakkaş İbrahim'in ise yazmanın minyatür işinde mi yoksa tezhiplendirilmesinde mi çalıştığı belirtilmez. 1581 tarihli belgede onun adına rastlanmaz. Fakat, başka bir nakkaşın varlığını belirten ifadenin oluşu onun daha çok eserdeki tezhipleri yapmış olması ihtimalini kuvvetlendirir. Bu belgedeki en son isim olan cetvelkeş Musa bin Ahmed'in Şehname-i Selim Han'ın cetvellerini çe-

21. Başbakanlık Arşivi, Kepeci Tasnifi, Ruus defteri no. 225, s. 321.

22. Mustafa Âli, Menakıb-ı Hünerveran, İstanbul, 1926, s. 68.

ken şahıs olduğu müsvedde nüshadaki bir nottan kesinlikle anlaşılmaktadır: «cüz başıdır, Musa'dan ikinci cüzün cedveli gelmemiştir buyurula»²³.

Bu belgelerin incelenmesi sonucunda Seyyid Lokman'ın önsözde nakkaş ve kâtipten bahseden satırları önem kazanır. Lokman nakkaş ve kâtip-ten şu şekilde bahseder : «İsmi gibi Osmanlı nakkaşları arasında eşsiz olan müzehhip nakkaşı ve reyhani hat sahibi bulunan Sinanî kalemlî, tâlik yazılı kâtibî huzuruna getirip.....»²⁴. Yukardaki ifadeden de anlaşılacağı gibi yazar, eserin önsözünde sanatkârların ismini vermemekle beraber Osmanlı kelimesiyle eserin minyatürlerini yaptığını öğrendiğimiz devrin ünlü sanatçısı nakkaş Osman'ı, Sinanî kelimesiyle de 1573 yılına kadar Şahname'nin kâtibî olan Sinan'ı kastetmemiş olması için hiç bir sebep yoktur.

Eserin Minyatürleri :

Müsvedde nüsha ile yaptığımız karşılaştırma sonucunda orijinal nüshanın eksik yapraklarından onbir adedinin minyatürlü olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan altı minyatür eserde mevcut bazı minyatürlerin karşı sayfalarıdır. Diğer beş minyatür ise tek sayfa üzerine yapılmış kompozisyonlardır. Eksik olan minyatürlü sayfalardan iki adedinin Boston Fine Art Müzesinde (M.F.A. 14.693-694) bulundukları anlaşılmıştır. Bu minyatürlerden birisi Sultan II. Selim'in cenaze törenini tasvir etmektedir. (Res. 4). Diğeri ise Sultan II. Selim'in Belgrad'da tahta çıkış törenini canlandıran ve bugün orijinal nüshada olan minyatürün karşı sayfasıdır. (Resim 3). Bugüne kadar bu iki minyatür bir çok kereler karşılıklı sayfalar olarak düşünülmüş ve Türk minyatürü ile ilgili yayınlara konu olmuştur²⁵.

23. Şahname-i Selim Han (müsvedde nüsha), T.S.M. Ktp., R. 1537, s. 96a.

24. Ay. es., s. 10a.

25. F.R. Martin, bu iki minyatürü yayınlamış ve konusunu Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayında bir cenaze törenini gösterdiğini yazarak, bu devirde yapıldığını ileri sürmüştür (The Miniature Painting and Painters of Persia, India and Turkey, London, 1912, vol. I, p., pl. 226.); G. Marteau, H. Vever, ise bu minyatürlerden M.F.A. 14. 694 nolu olanı neşretmişlerdir (Miniatures Persanes exposées au Musée des Arts Décoratifs, vol. 2, Paris, 1912, pl. 87); Daha sonra Schulz cenaze törenini gösteren minyatürü yayınlıyarak XVI. y.y. ortalarına tarihlemiştir. (Die Persisch-Islamische Miniaturmalerei, Leipzig, 1914, pl. 153); Martinovich, bu minyatürlerle ilgili yayınında şahısların kimliklerini tesbit etmeğe çalışmıştır («The Funeral of Sultan Murad III of Turkey,» Art Bulletin, X, (1927-28), s. 263-65.); A.K. Coomaraswamy, bu minyatürlerin Sultan III. Murat'ın cenaze törenini tasvir ettiğini kabul etmiş ve Sultan'ın ölüm yılı olan 1595 den

Sözü geçen iki minyatürle sayıları 46 olan Selimname minyatürlerinin hepsinde ortak bir üslûp birliği göze çarpmaktadır. Belgelerden Osman ve Ali nakkaşların elinden çıktığını öğrendiğimiz minyatürlerde, bu iki sanat-kârın çalıştıkları sahneleri tesbit etmek ilk bakışta oldukça güçtür. Minyatürlerin kompozisyon, renk ve çizgi özellikleri arasındaki üslûp birliği nakkaş Osman ile Ali'nin şahsi üslûplarını ayırmamızı güçleştirir. Söz konusu sanat-kârların üslûplarını ancak figürlere hakim olan çizgiler, vücut orantıları ve yüz işlenişleriyle ayırmak mümkün olmaktadır. Fakat bu ayırım yine de kesin değildir. Bazı sahnelerde Ali ile Osman'ın müşterek çalışmış oldukları düşünülebilir. Figürsüz tasvirlerde ise bu iki sanat-kârın elini ayırmak daha güçtür. İlerde diğer eserler için bulunacak belgeler bu ayırımların daha kolay yapılmasını sağlayacaktır. Eserde Osman'ın elinden çıktığını kesinlikle bildiğimiz tek bir minyatür vardır. Bu önsözde belirtilen Kubbealtı tasviridir. Biz bu tasvirdeki özelliklerden de hareket ederek Osman'ın şahsî üslûbunu ve eserde çalıştığı sahneleri tesbit edebiliriz.

Gerek figür işlenişini gerekse kompozisyon özelliklerine dayanılarak yapılan sanat-kâr ayırımında Selimname minyatürlerinden pek çoğunun üstad Osman'ın elinden çıktığı anlaşılır. Osman'ın figürleri statik formuna rağmen canlılık taşır. Yüz işleniş üslûbunun en belirgin tarafıdır. Osman figürlerin yüz hatlarını ve gözlerini açık renklerle belirtir. Yüzler yuvarlaktır, göz bebekleri hafifçe bir tarafa doğru kayar. Yakın plandan yapılmış sahnelerde büyük ölçüdeki figürlerin yüzlerinde de açık renkleri tercih ettiği görülür. O ancak portre karakteri vermek istediği Sultan ve vezir tasvirlerine büyük bir itina göstermiş, ve bu şahısların bütün fizyonomik özelliklerini vermek istemiştir.

Renkler de belirli bir özellik gösterir; zemin rengi olarak mavi, koyu pembe, yeşilin tonları ve açık eflâtunu tercih eder. Figürlerin giysilerinde ise kırmızı, turuncu gibi canlı renkler kullanmıştır. Osman'a malettığımız sahnelerin ortak yönlerinden birisi de zeminin tepelerle ayrılışındaki usta-

sonra yapıldıklarını ileri sürmüştür. «Les miniatures orientales de la collection Goloubew a Museum of Fine Arts de Boston,» *Ars Asiatica* XIII, Bruxelles, 1929, s. 63-63, no. 99, pl. LIX-LX); S.K. Yetkin, bu minyatürleri, konu ve tarih bakımından, daha önceki yazarlarla aynı fikirde olmakla beraber, çok doğru bir teşhisle Nakkaş Osman tarafından yapılmış olacağını ileri sürmüştür (*İslâm Sanatı Tarihi*, Ankara, 1954, s. 312, levha, 362-63.); I. Stehoukine, de bu resimlerin Sultan III. Murat'ın cenaze törenini tasvir ettiğini ve XVI. y.y. sonlarında yapıldığını kabul etmektedir. (*La Peinture Turque* I, s. 91).

lıktır. Diğer taraftan onun ufuk hattını çok yüksek tuttuğu veya hiç yer vermediğini görmekteyiz. Bu da olayları bütün teferruatıyla vermek isteyen sanatçının sahneye sayısız figürü rahatça yerleştirmesini sağlar.

Nakkaş Osman'ın kompozisyon şemaları son derece çeşitli ve zengindir. Konuları ele alırken çeşitli görüş açılarına göre düzenlediği sahnelerde yarattığı değişik ve zengin gruplaşmalar ve hareketlerle çok yönlü bir sanatçı olduğunu ortaya koyar.

Merasim sahnelerindeki statik formlar ile uyandırılan etki devrin kudret izlenimini başarıyla aksettirir. Osman'ın bu türde resimlediği sahneler içinde en önemlilerinden birisi, II. Selim'in Belgrad'daki tahta çıkış törenini canlandırır. Kompozisyon çift sayfa üzerinde düzenlenmiştir. Figürlerin hareketsiz ve yanyana sıralanması esasına dayanan kompozisyonda yeni Sultan, sahnenin kenarına kurulmuş olan tahtında oturmaktadır. Sultan'ın yanında vezirlerden başlayarak rütbelerine göre yan yana sıralanan devlet ileri gelenleri diğer sayfada da devam eder ve sayfa kenarına doğru kademeli sıralarla, sahnenin alt kenarı boyunca uzanan figür dizisine bağlanarak bu kompozisyonların esasını teşkil eden yatık bir U şeması meydana getirirler²⁶. Sultan'ın eteğini öpen yeniçeri ağası ile hürmetkâr bir tavırla eğilmiş sırasını bekliyen diğer bir yeniçeri, figür-dizileri ile Sultan arasındaki bağlantı kurulmuştur. Sanatkâr burada Sultan'ın ve diğer figürlerin portrelerini vermekte olduğu kadar, kompozisyon düzeninde sağladığı denge ile de klasik okulun bu türdeki sahneleri arasında en başarılı örneklerinden birisini vermiştir. (Resim 3).

Tören sahnelerinin diğer bir örneğini nakkaş Osman'ın denemesi sırasında örnek olarak yaptığı «Sultan II. Selim'in Kubbealtı'ndaki asılı kabağı Adalet Kulesinden attığı bir okla vuruşunu» canlandıran sahnenin eserdeki tekrarında görmekteyiz (Resim 2). Dikey ve yatay hatların kuvvetle belirtildiği kesit şeklindeki mimarî içinde altta yan yana oturan devlet ileri

26. Bu kompozisyon şemasının ilk örneğini 976/1568 tarihli «Nüzhet al-esrar al-ahbar der sefer-i Sıgetvar» adlı eserdeki aynı konulu çift sayfa üzerine düzenlenmiş minyatürde buluyoruz (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kütüphanesi, 1339, no. da kayıtlı bu eser için bkz: E. Esin, Turkish Miniature Painting, Tokyo 1960, Pl. 8). Üzerinde durduğumuz resim 1568 tarihli ilk örneğinden, belirli bir aşamayı işaret eden gelişmeyi gösterdiği gibi XVI. yüzyıl sonuna kadar görülen çift sayfalık tören tasvirlerinin de esas şemasını ortaya koyar. (Bu konuda etraflı bilgi için bkz: Z. Akalay, Osmanlı Tarihi ile İlgili Minyatürlü Yazmalar, İst., 1972. İstanbul Üniv. - Edebiyat Fakültesi. Yayınlanmamış doktora tezi).

gelenlerinin meydana getirdiği, mimariye uygun yatay sıraya karşı üstteki kulede oturan Sultan ve silâhtarlarının dikey hatlarıyla tam bir denge sağlanmıştır. Sembolik bir anlam taşıyan sahnede tekst ile tamamen statik kuruluşlu resmin ustaca bağdaştırılışı dikkati çekmektedir.

II. Selim'in cenaze törenini canlandıran karşılıklı sayfalar üzerine yayılmış minyatürde farklı bir şema görülür. Sanatkâr sağ tarafta sarayın ikinci avlusundan cenazenin çıkarılışını canlandırmış, karşı sayfada ise, bahçesinde II. Selim'in türbesinin bulunduğu Ayasofya'yı tasvir etmeyi uygun bulmuştur (Resim 4).

Seferler ve savaşlarla ilgili sahnelerde ise nakkaş Osman'ın çeşitli gruplaşmalara dayanan değişik ve aynı derecede başarılı kompozisyonlarıyla karşılaşmaktayız. Bunların pek çoğunda resim sathının büyük diagonal bir tepeyle ayrılmış büyük bir kısmına sükûnet içinde ilerliyen ve bekliyen Osmanlı ordusunun yerleştirildiğini görmekteyiz. Küçük bir kısımda ise hareketli savaşçı gruplarına yer verilmiştir (Resim, 5).

Bazı muhasara tasvirlerinde ise nakkaş Osman'ın her şeyden önce olayların geliştiği yerin topoğrafik görüntüsünü vermek istediği anlaşılır. Bunun en güzel örneklerinden birisi Halkul-vaad (Galetta) kalesinin muhasarasını tasvir eden çift sayfalık kompozisyonudur. Ufuk hattının belirtilmediği arazi içinde görülen kale, göl ve önde rengârenk donanmanın yer aldığı deniz bir portülânın minyatüre aktarılmış örneği gibidir. Figür gruplarının yerleştirilişi ile canlanan sahnede ordunun stratejik durumu rahatlıkla kavranır. (Res-6).

Navarin savaşının tasvirinde de Osman'ın yaratıcı gücüyle tekrar karşılaşırız. Resmin ön planında çok renkli Osmanlı donanmasına ait kadirgalar ve düşman gemileri yer alır. Üst tarafta sağdan sola doğru ilerliyen Osmanlı ordusu görülmektedir. Sükûnet halinde bekliyen ordu sahildeki öncü kuvvetleriyle düşman askerlerinin şiddetli mücadelesini seyrederler. Kaçan düşman askerleri gemilerine doğru yüzerlerken diğer sayfadaki Osmanlı kalyonunda tam bir sükûnet hakimdir. (Res. 7).

Ali nakkaşın bu eserdeki çalışmalarına gelince : Onun figürlerine hakim olan çizgiler, daha sert, yüz işlenişleri Osman'a nazaran kaba hatlı kaş, göz ve sakallar koyu renklidir. Belirli figür kalıplarından hareket edişi kompozisyonlarına kuru bir anlatım kazandırır. Renkler de Osman'inkiler kadar zengin değildir. Peyzajlarda genellikle açık eflâton ve yeşil renkleri tercih eder. Zeminin rengine uygun ot kümelerine de sadece ona mal ettiğimiz sahnelerde rastlamaktayız.

Ali nakkaşın kompozisyonları nakkaş Osman'ın sahneleri kadar başarılı değildir. Geniş görüş açısı içinde vermeğe çalıştığı kompozisyonlarda Osman'a daha çok yaklaştığı dikkati çeker. Akare savaşını canlandıran resim, bunun en iyi örneğidir. Nehir ve nehrin kolları, civardaki kalelerle arazi belirtilmiştir. Sol alttaki boşlukta otağ önünde oturan serdar ve maiyeti yer alır. Bir kaç düşmana ateş eden yeniçeriler, üstteki boşluğa gelişi güzel serpiştirilmiş gibidir. Sahneye canlılık katan en önemli unsur, nehirdeki sandallarda görülen şahısların hareketidir. Kompozisyonun karışıklığına rağmen olayın geçtiği yer, askerlerin durumu gerçekçi bir anlayışla verilmeğe çalışılmıştır. (Resim 8). Aynı şekilde arazinin topoğrafik görünüşünü aksettiren bir diğer sahne Magosa kalesinin muhasarasıyla ilgilidir. Kalenin önündeki boşlukta serpiştirilmiş düşman ölülerinin durumu Ali'nin kalabalık kompozisyon anlayışını aksettirir (Resim 9).

Bir vezirin düşman elçisini kabulünü gösteren sahnede ise, Ali nakkaşın oldukça başarısız bir çalışmasıyla karşılaşırız. Merkezî kompozisyon şemasının uygulandığı sahnede serdar, otağının önünde oturur. Ordu ileri gelenlerinin ikili veya tek sıra halinde kavisli sıralarla meydana getirdikleri yuvarlak kompozisyon ortasında bir seccade üzerine oturan elçi figürü yer alır. Tepelerin yuvarlak hatları, figürlerin kavisli sıralarına rağmen sahneye son derece katı bir görünüş hakimdir (Resim 10).

Üzerinde durduğumuz eser, gerek Türk minyatürünün ünlü ustası Osman ve Ali'nin üsluplarının tesbitinde, gerekse bir Osmanlı Sultanı için yazılıp resimlendirilecek kitapların hazırlanışı hakkında bilgi vermesi yönünden büyük bir değer taşır. Bu yazımızda eserin bu yönlerini ortaya koymağa çalıştık. İlerdeki araştırmalarda ise bu minyatürlerin Osmanlı resim sanatı içindeki yerini belirtmeğe çalışacağız.

ESERDEKİ MİNYATÜRLERİN LİSTESİ

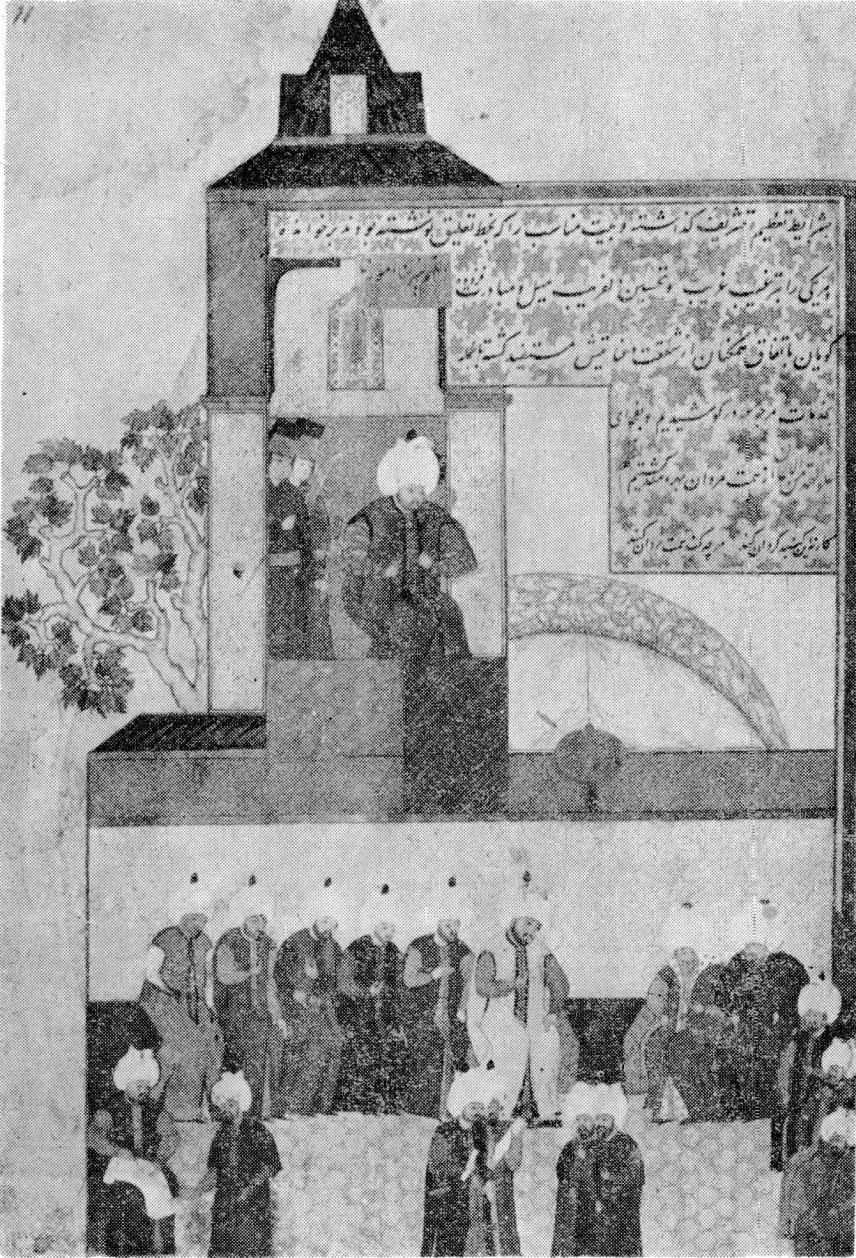
<i>Sayfa</i>	<i>Konu</i>	<i>Ölçü</i>	<i>Sanatkâr</i>
1. 9a	Alim Şemseddin Ahmed Karabağı, Seyyid Lokman, nakkaş ve hattatların meclisi	10,5x15 cm.	Osman
2. 11a	Sultan II. Selim'in Adalet Kulesindeki altın pencereden bir ok atarak Kubbealtındaki asılı hedefi vurması.	32,7x21 cm.	»
3. 13a	II. Selim'in süreklilik için gittiği Silivri Sarayında Veziriazam ve Seyyid Lokman ile konuşması.	26,2x18 cm.	»
4. 24b	Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Veziriazam'ın yazdığı gizli mektubu getiren ulağın Şehzade Selim'in bulunduğu Sıçanlı mevkiine geliş. (Bu minyatürün karşı sayfası kayıptır).	20,5x18,3 cm	»
5. 26b	Sultan II. Selim'in Belgrad'da tahta çıkış töreni. (Bu minyatürün karşı sayfası Boston Fine Art Museum'dadır.)	33,7x23 cm.	»
6. 27a	Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın Divanı.	16x14,5 cm.	»
7. 28a	II. Vezir Pertev Paşa'nın divanı.	10x14,5 cm.	»
8. 29a	III. Vezir Piyale Paşa'nın divanı.	10x14,5 cm.	»

<i>Sayfa</i>	<i>Konu</i>	<i>Ölçü</i>	<i>Sanatkâr</i>
9. 29b	IV. Vezir Ahmed Paşa'nın divanı.	11x14,5 cm.	»
10. 30a	V. Vezir Zal Mahmut Paşa'nın divanı.	10x14,5 cm.	»
11. 30a	VI. Vezir Mustafa Paşa'nın divanı.	8x14,5 cm.	»
12. 41b-42a	Basra civarında Akare'de düşman arazisinin karşısında kurulan serdar İskender Paşa'nın otağı.	31,5x20,5 cm. 26,5x21 cm.	Ali
13. 43a	Akare'de savaş. (Bu minyatürün karşı sayfası kayıptır).	28,5x20 cm.	Ali
14. 45b	Cuy-u Tavi'l'in zaptı ve suyun kapatılması üzerine su seddi hakiminin idamı.	29,5x18,2	Ali
15. 48b	Aç bir çakalın ordugâha girerek bazı olaylara ve paniğe sebep olması ve öldürülmesi.	26x18,6 cm.	Osman
16. 53b-54a	İran Elçisi Şahkuli Han'ın Edirne Sarayına gelerek Sultan'ın huzuruna çıkışı ve hediyelerin takdimi.	31x19,3 cm. 31x18 cm.	Osman (Bazı yüzler bozulduğu için başka bir el tarafından düzeltilmiştir.)
17. 55b	Edirne Selimiye Camii.	22,7x19 cm.	Osman veya Ali
18. 56b	Küçükçekmece köprüsünün tamamlanması.	20,2x19 cm	»

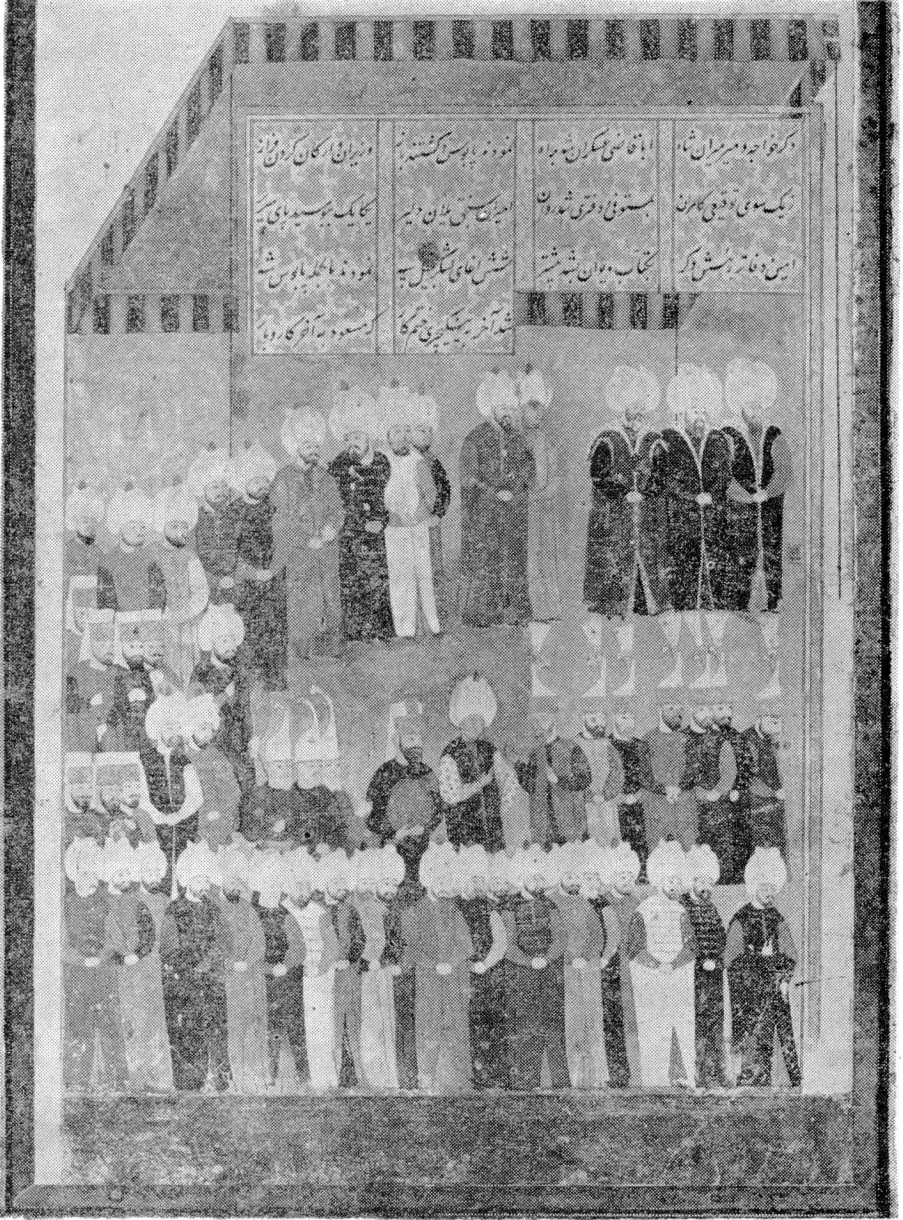
<i>Sayfa</i>	<i>Konu</i>	<i>Ölçü</i>	<i>Sanatkâr</i>
19. 59b	Mısır'dan getirilen suaygırı başının Atmeydanı'nda kurulan bir hayvanat bahçesinde halka gösterilmesi.	22,3x19 cm.	»
20. 65a	Tunus'un zaptı. (Bu minyatürün karşı sayfası kayıptır).	27x18,5 cm.	Ali
21. 68a	Şah Tahmasb'ın vekili olarak hacca giden Ma'sum'un kızılbaş olduğu için Araplar tarafından öldürülmesi.	27x20,5 cm.	Osman
22. 72b	Yemen seferi sırasında serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tâaz'da düşmanla savaşı.	26x18,2 cm.	»
23. 75b	Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın güçlkle Şebeke adlı derbentten geçişi.	26,5x19,3 cm.	»
24. 79a	Şam Kalesinin fethi.	26x18,3 cm.	»
25. 84a	Kevkeban Kalesinin muhasarası ve Serdar'ın hücumu. (Bu minyatürün karşı sayfası kayıptır).	28x20,5 cm.	»
26. 90a	Behram Paşa'nın Habb Kalesini fethi.	28x19,8 cm.	»
27. 91b	Yemen Kadısı elçisinin Serdar'ın huzuruna gelerek sulh istemesi.	25,2x19,5 cm.	Ali
28. 95b.	Kâbe'nin tamiri ve genişletilmesi.	30,5x19 cm.	»

<i>Sayfa</i>	<i>Konu</i>	<i>Ölçü</i>	<i>Sanatkâr</i>
29. 102b	Osmanlı donanmasının Kıbrıs'daki Limasol koyunda demirlemesi ve karaya asker çıkarılması.	26,2x21 cm.	Osman ve Ali
30. 117a	Dalmaçya fütuhâtı sırasında Karadağ sahilindeki Ölgün (Dulciĝno) kalesinin fethi.	25,5x20,5 cm.	Ali
31. 119a	Kıbrıs'da Magosa Kalesinin muhasarası.	31,5x19 cm.	»
32. 122a	Magosa kalesindeki Türk esirlerinin anlaşmaya raĝmen Venedikliler tarafından öldürülmesi üzerine, Mustafa Paşa'nın kumandan Bragadino'nun gözü önünde Venedikli kumandanlardan bir kısmını öldürtmesi.	22,5x20,2 cm.	»
33. 125b	Magosa kalesinde Bragadino'nun iřkenceden sonra derisinin yüzülmesi.	25x18, cm.	Osman
34. 130b-131a	Hüseyin Paşa'nın Anavarna (Navarin) savaşı.	27x18,8 cm. 27x18 cm.	» »
35. 138a	Ahmet Paşa'nın Mazake'de Habeřlerle savaşı.	24x19 cm.	»
36. 143a	Siyavuş Paşa kumandasındaki Osmanlı Ordusu Boĝdan seferindeyken, Boĝdan Voyvodası Yuvan'ın (Ioan) isyan etmesi üzerine başının kesilmesi.	23,8x18,8	»
37. 147b-148a	Tunus'da Halkulva'ad (Küçük Bastion) kalesinin zaptı.	26,7x19,5 cm. 27x19,5 cm.	»

<i>Sayfa</i>	<i>Konu</i>	<i>Ölçü</i>	<i>Sanatkâr</i>
38. 150a	Büyük Bastion kalesinin zaptı.	28,5x19,5 cm.	»
39. 152a	Habeş Meliki Vezirinin kardeşi tarafından getirilen bir gergedanın Üsküdar'a indirildikten sonra sahilde kurulan bir tahterevan içinde teşhiri.	29x19,3 cm.	»
40. 156a	II. Selim'in cenazesinin Saray'dan çıkarılışı ve Ayasofya Camii. (Bu minyatürün cenazenin çıkarılışını canlandıran sahnesi Boston Fine Art Müzesindedir ve bazı figürlerin yüzleri sonradan başka bir el tarafından düzeltilmiştir).	32x21 cm. 27x19 cm.	»

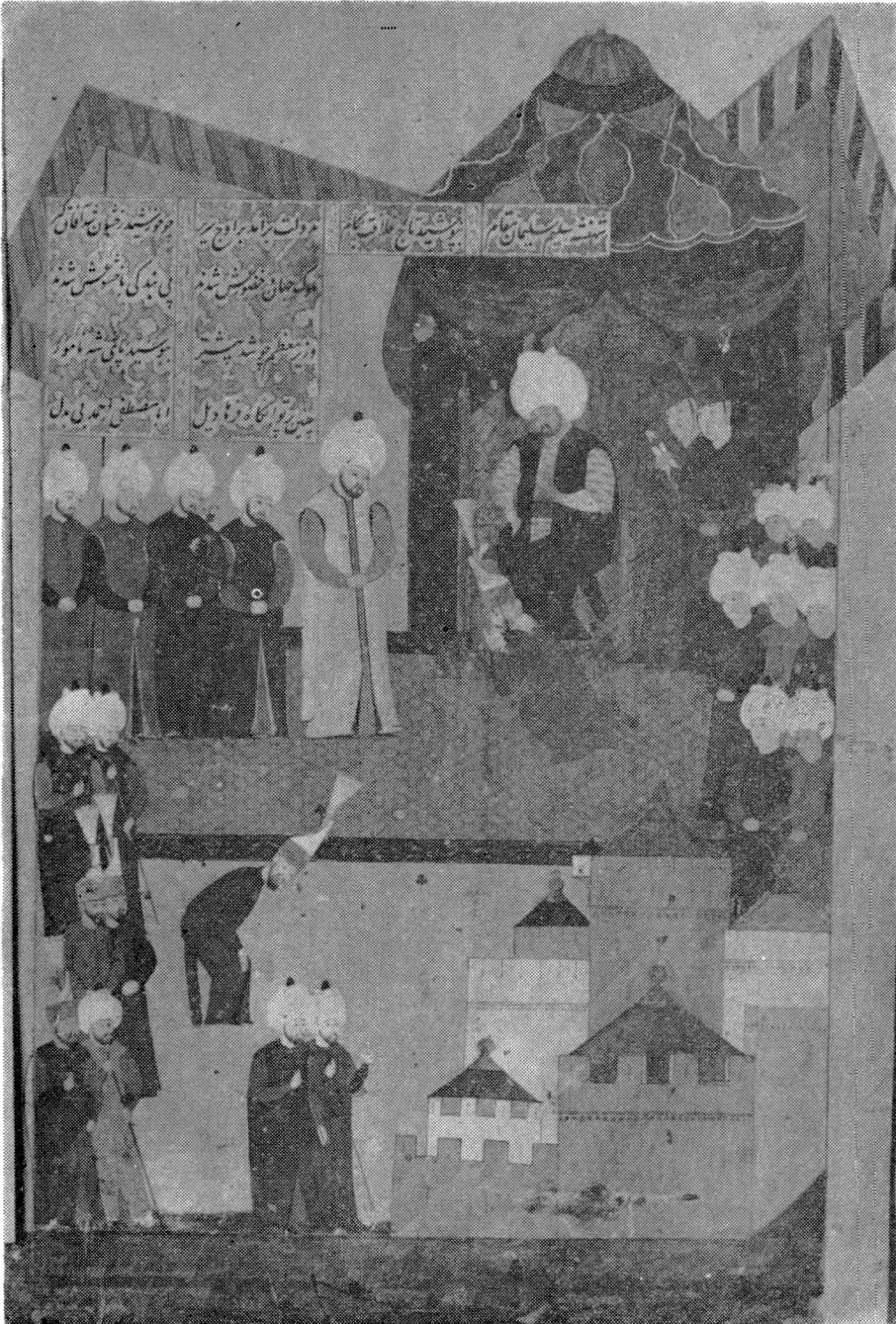

Resim 2. Sultan II. Selim'in Adalet kulesindeki pencereden attığı okla, Kubbealtındaki hedefi vurması. (T.S.M. A. 3595, s. 11a).

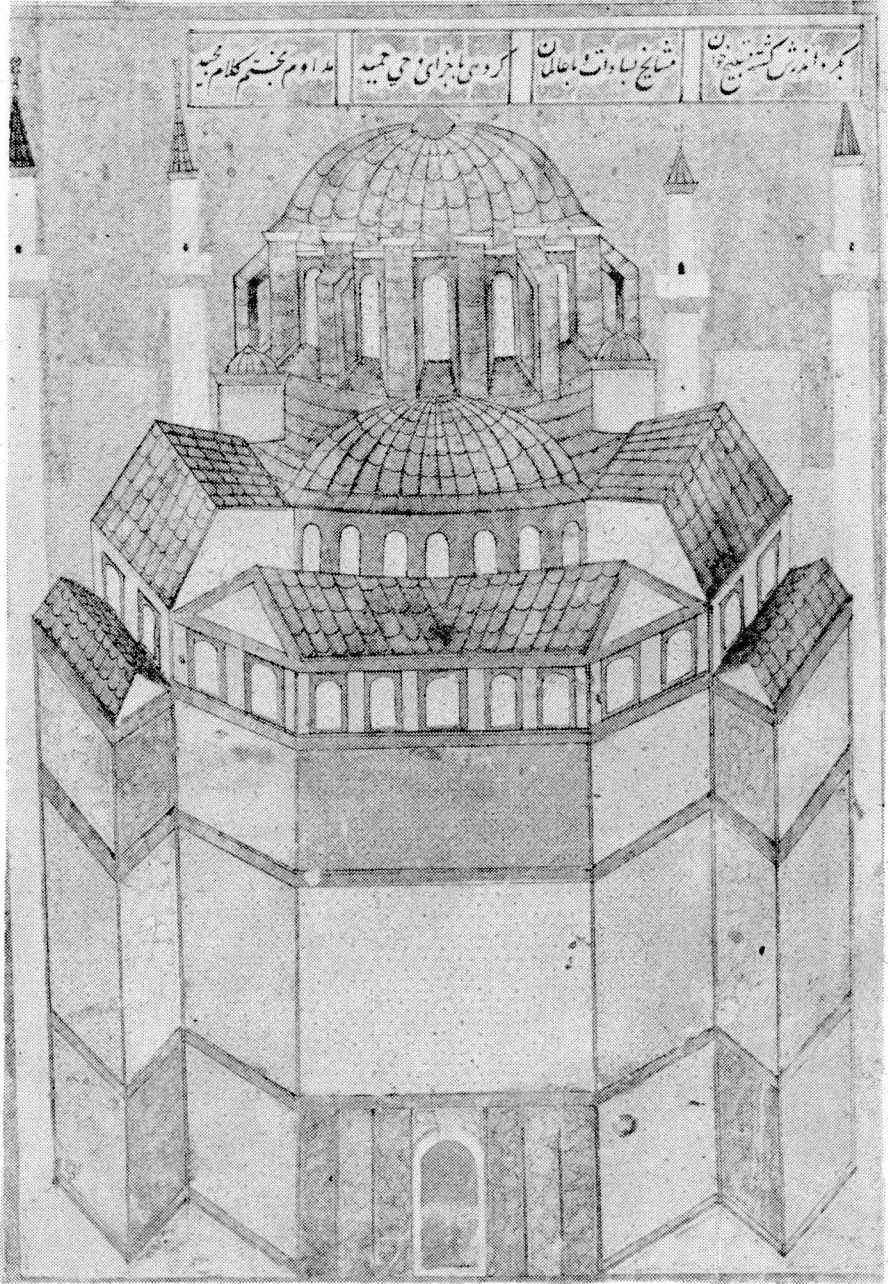

Resim 3. Boston, Fine Art Müzesi, M. F. A. 14.694.

Resim 3. Sultan II. Selim'in Belgrad'da tahta çıkış töreni.

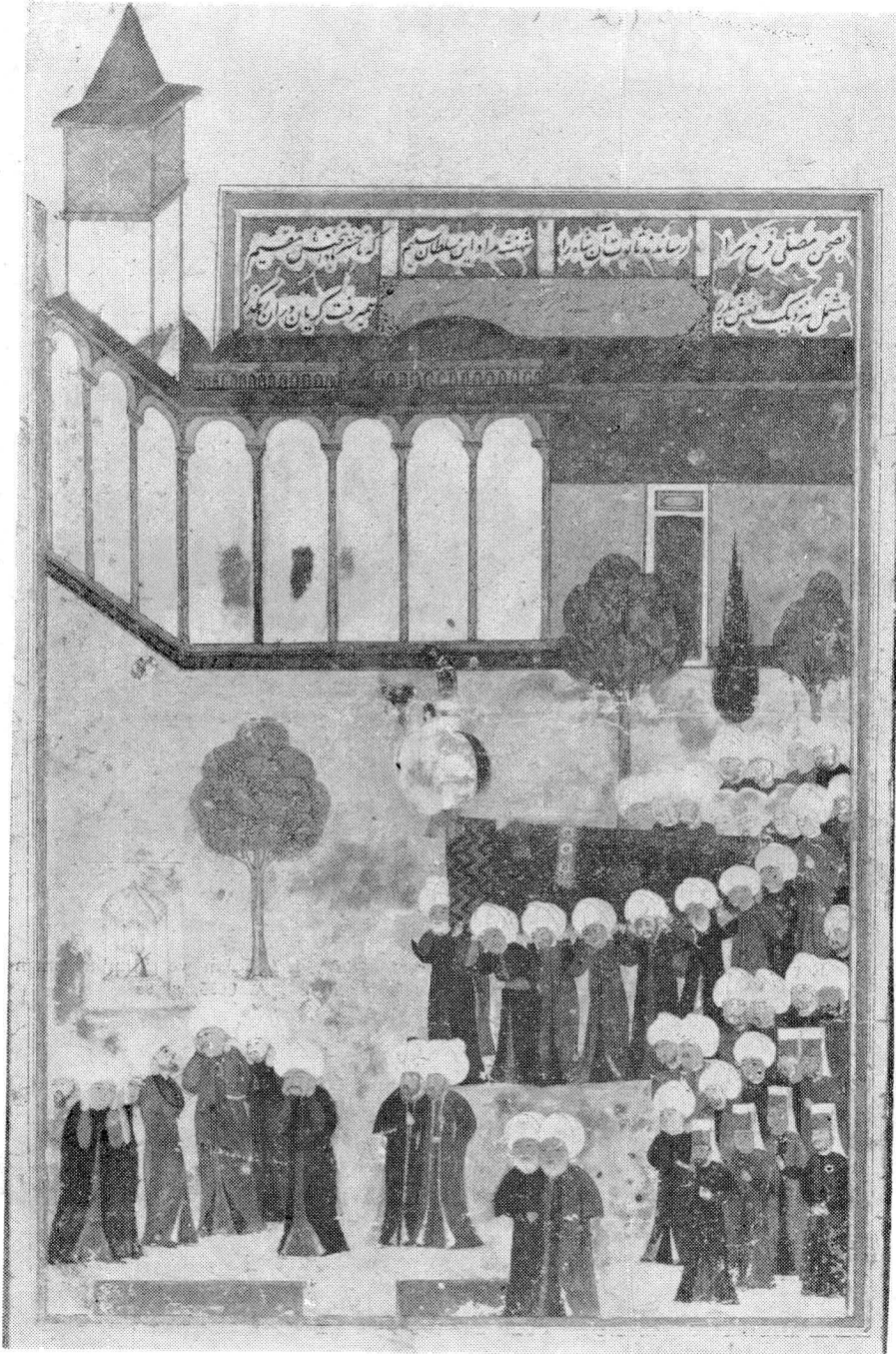

Resim 3. T. S. M. A. 3595, s. 26b.

Resim 4. T. S. M. A. 3595, s. 156a.

Resim 4. Ayasofya ve Sultan II. Selim'in cenazesinin saraydan çıkarılışı.

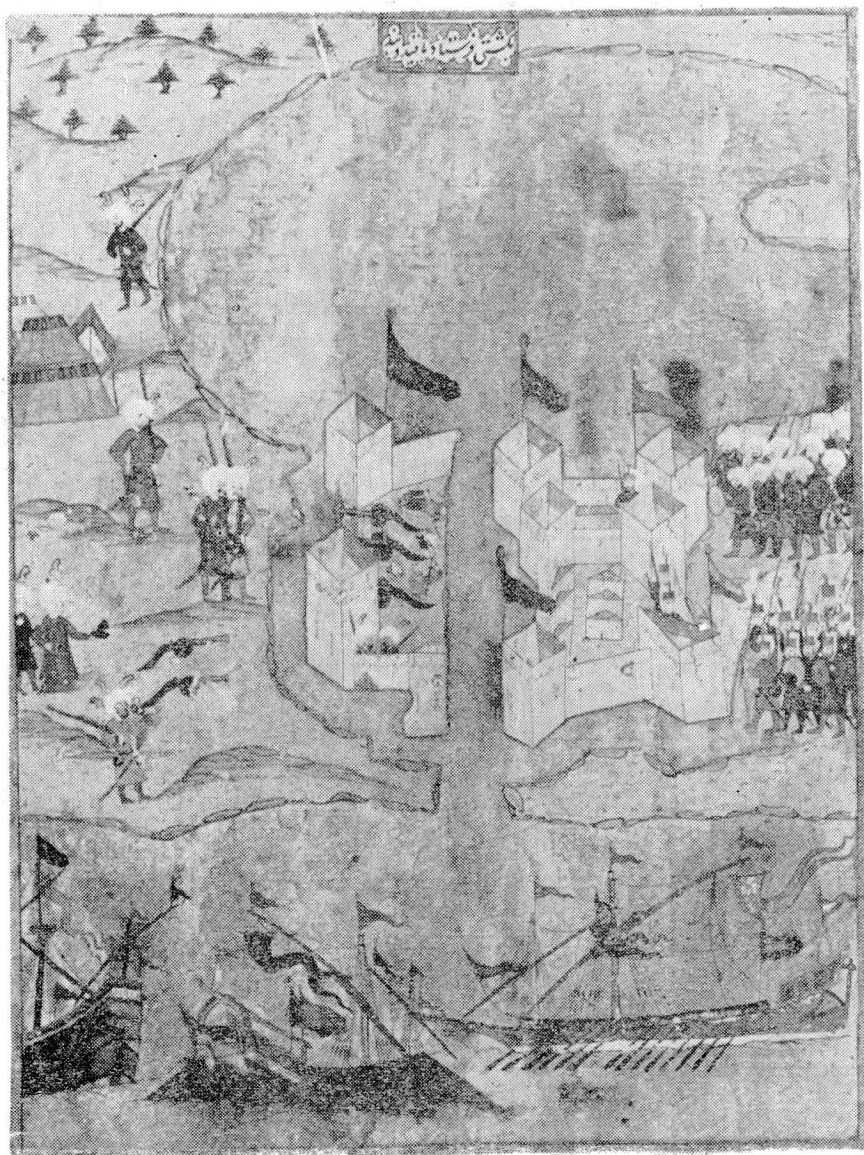
Resim 4. Boston, Fine Art Müzesi, M.F.A. 14.693.

Resim 1. Ālim Şemseddin Ahmed Karabaġı, Seyyid Lokman ve Ālim'in emrindeki Nakkaş ve Hattatların meclisi T.S.M. A. 3595, s. 9a.

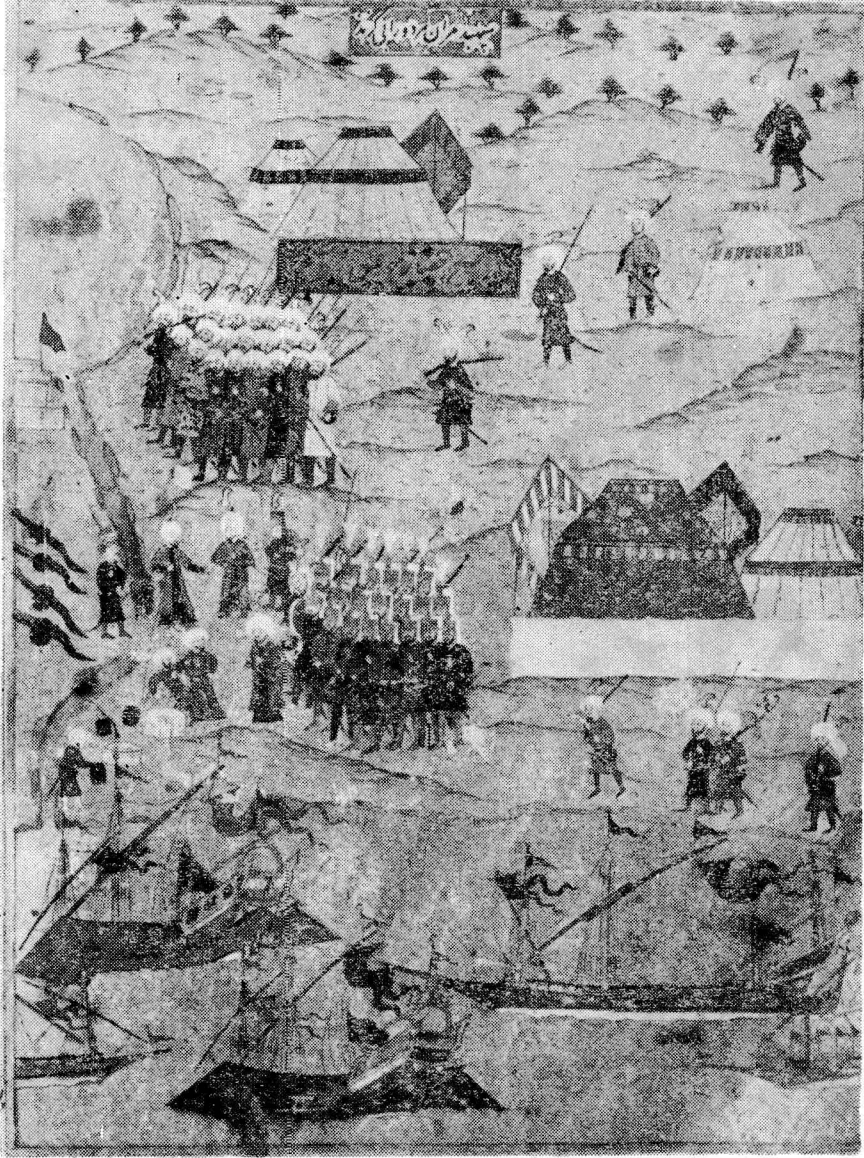

Resim 5. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Ta'az savaşı (T.S.M. A. 3595, s. 72b).

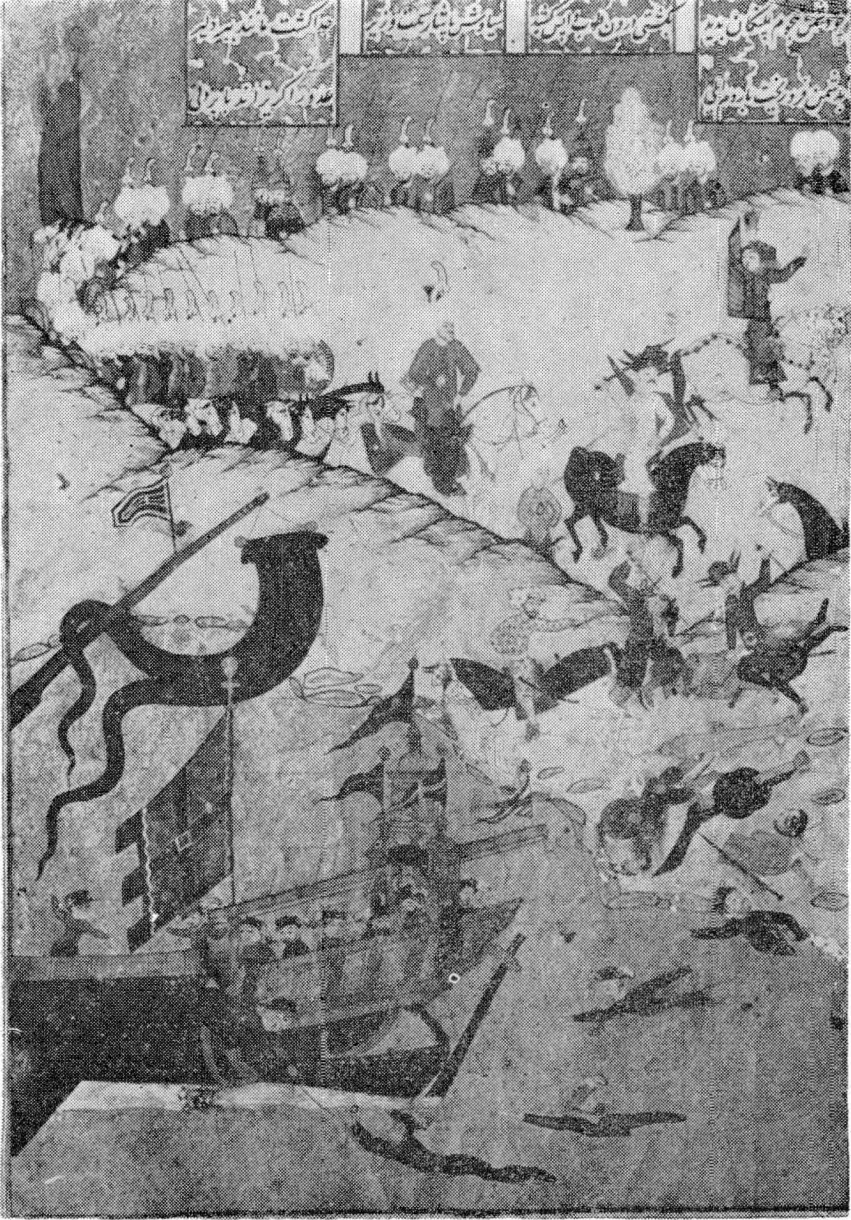

Resim 6

Resim 6 Tunus'da Halkulva'ad kalesinin zaptı (T. S. M. A. 3595, s. 1476-148a).

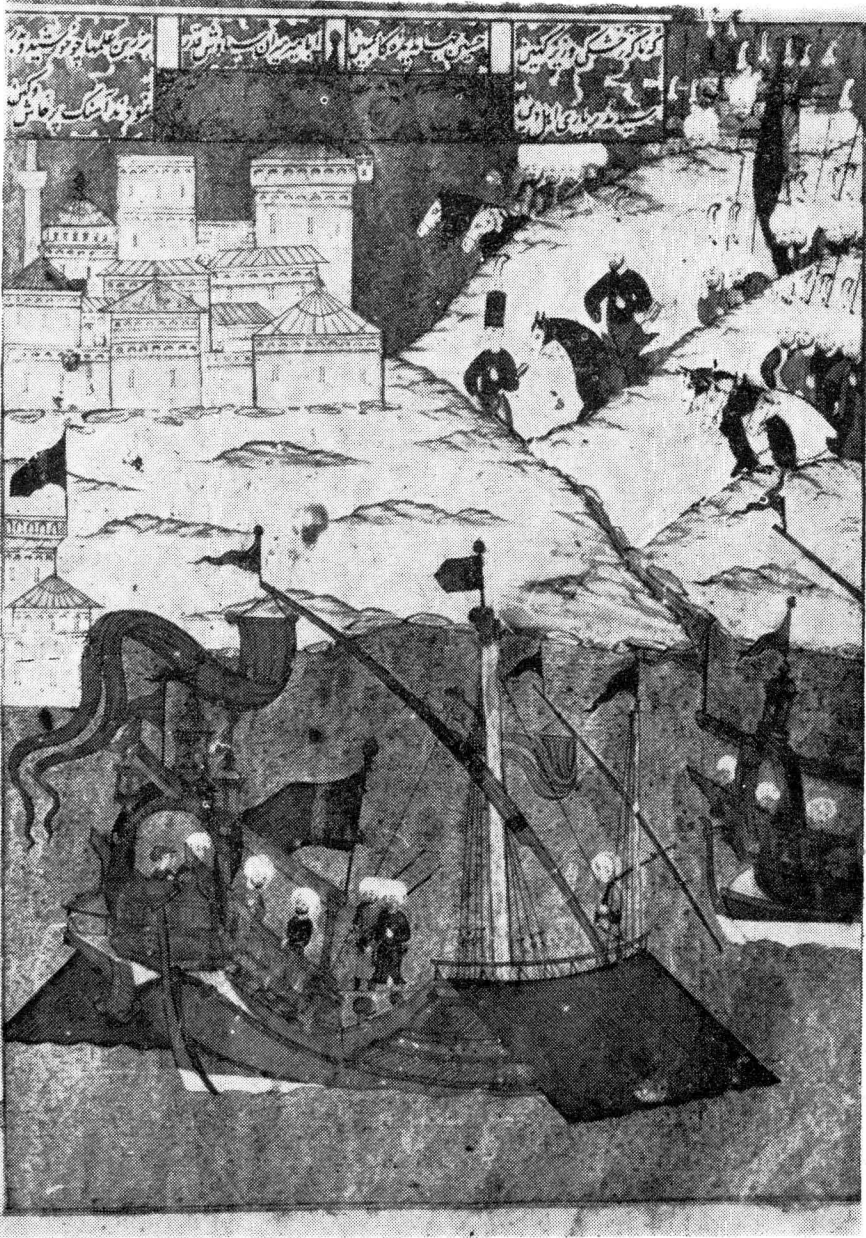

Resim 6

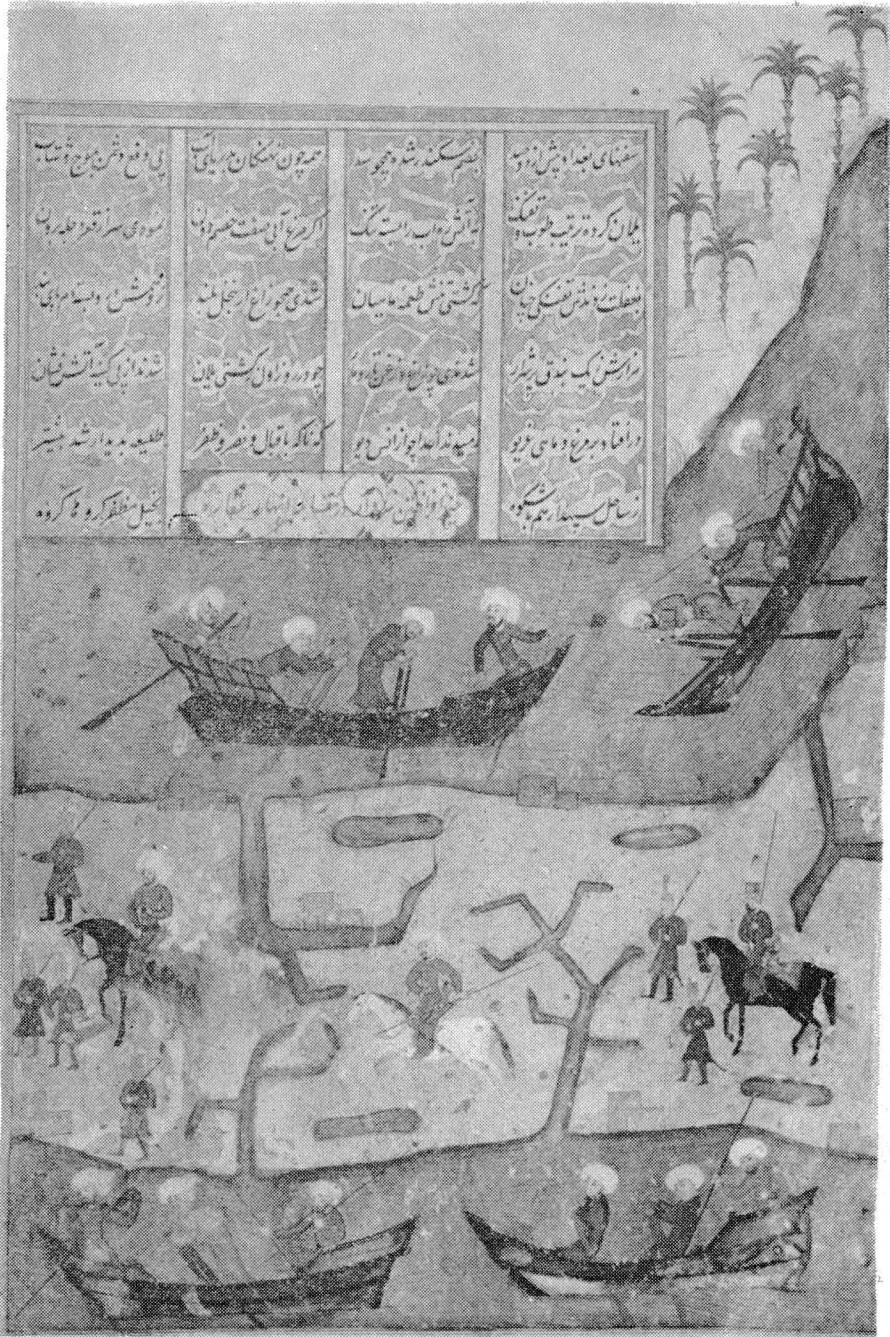

Resim 7

Resim 7 Navarin Deniz Savaşı (T. S. M. A. 3595, s. 130b, 131a).

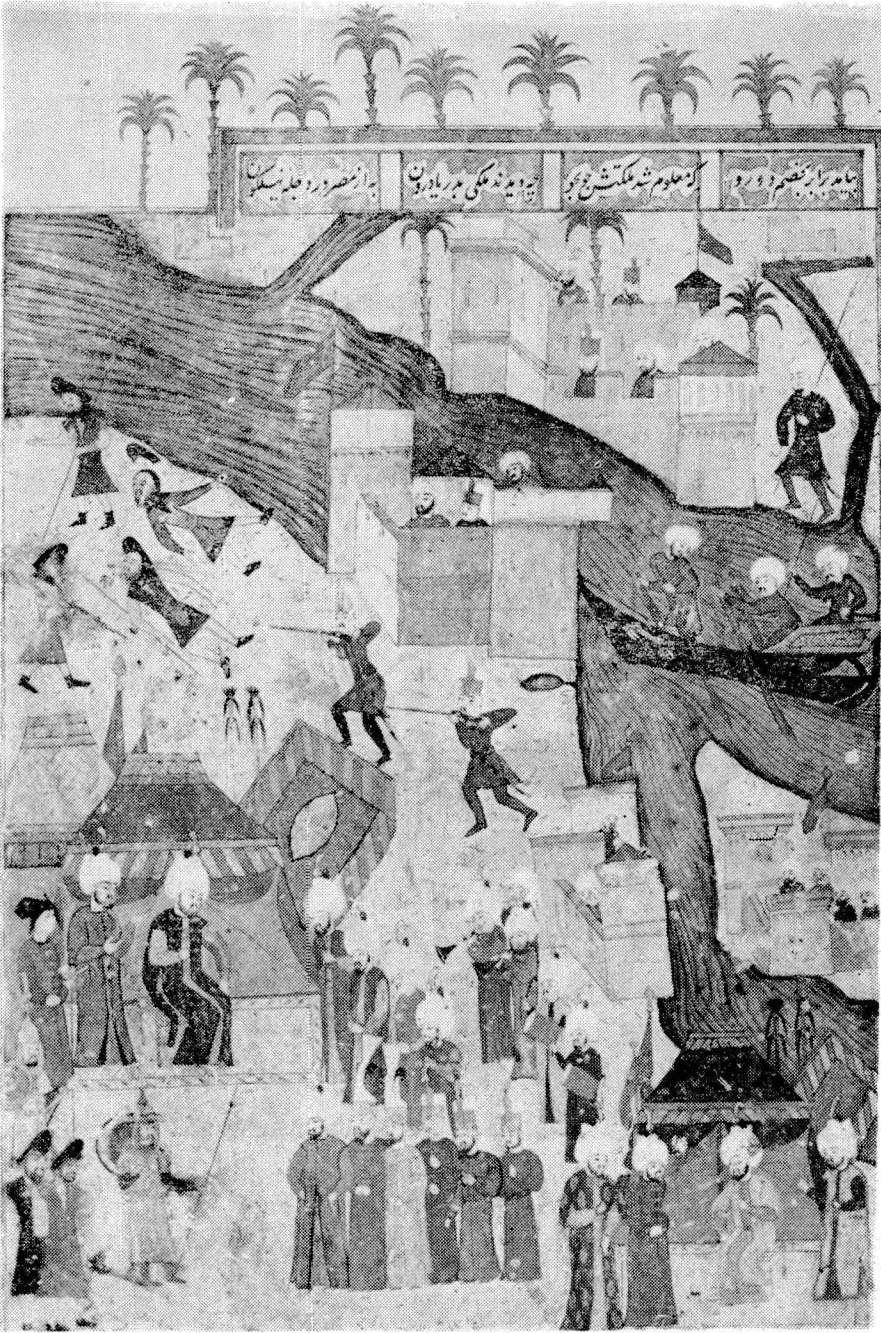

Resim 7

Resim 8

Resim 8 Basra civarında, Akare'de Serdar İskender Paşa'nın otağında maiyeti ile

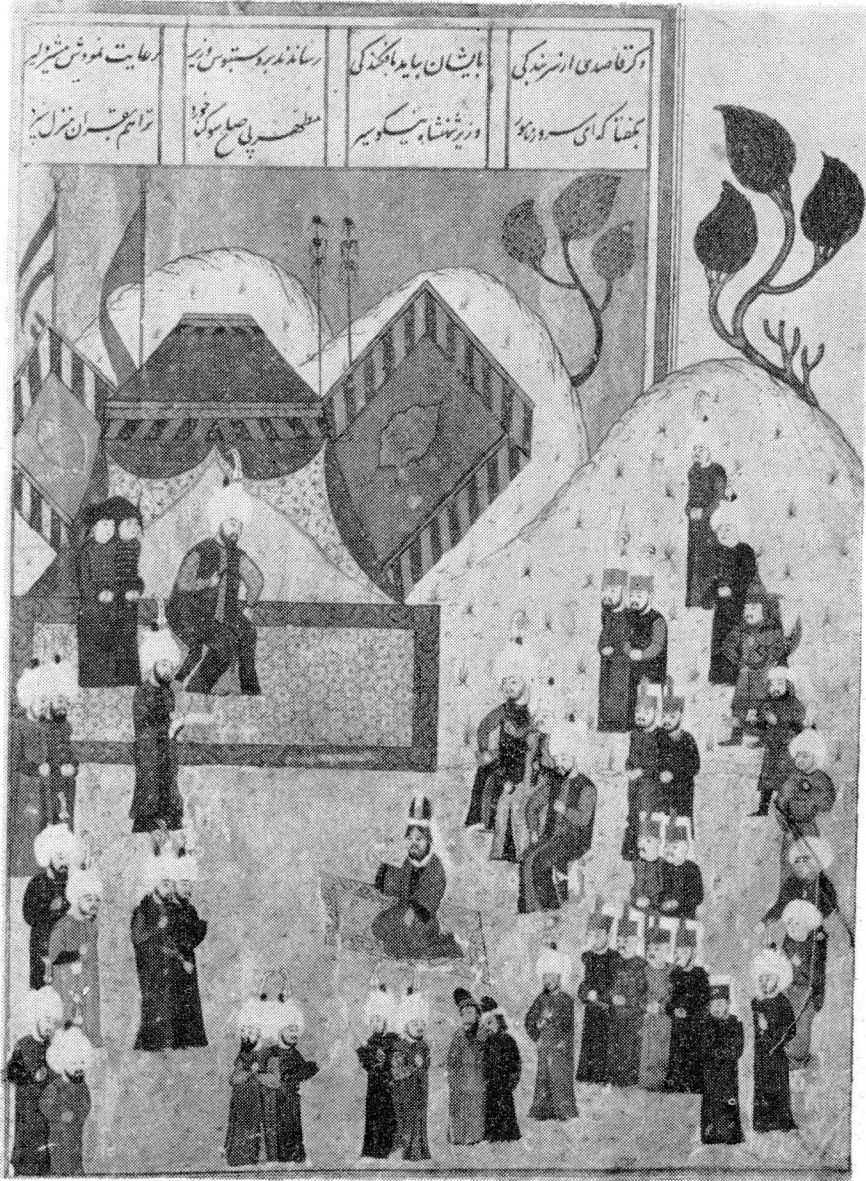

Resim 8

görüşmesi, (T. S. M. A. 3595, s. 41b - 42a).

Resim 9. Magosa'da, antlaşmanın bozulması üzerine, Venedikli kumandanların kılıçtan geçirilmesi (T. S. M. A. 3595, s. 122a).

Resim 10. Yemen elçisinin serdardan sulh istemesi (T. S. M. A. 3595, s. 91b).

